

Наталія Стеблина

СТРАТЕГІЇ ПОВОДЖЕННЯ АВТОРА ПИСЬМЕННОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ

Письменницька публіцистика одночасно містить характерні риси публіцистики й художньої літератури.

Це творчість письменника, для якого публіцистика є або незнайомою сферою (у тому випадку, якщо письменник ніколи до того не виступав як публіцист) або незвичною сферою (у тому випадку, якщо письменникові доводилося писати публіцистику, але публіцистика не стала для нього провідним типом творчості). Тобто в будь-якому разі той факт, що письменник працює у царині художньої літератури, є визначальним для осягнення природи письменницької публіцистики.

Проте при цьому письменницька публіцистика лишається публіцистикою, бо ж оприлюднюється вона в журналістському контексті, призначається для аудиторії певного ЗМІ, у більшості випадків націлена на вирішення актуальних соціальних проблем і т.ін.

З однієї сторони письменницьку публіцистику можна визначити як таку, що має характерні риси художньої літератури, і як таку, що має характерні риси публіцистики.

Або ж можна сказати, що письменницька публіцистика знаходиться на межі між художньою літературою та публіцистикою. Її не можна однозначно визначити як характерне явище публіцистики або як характерне явище художньої літератури. Вона не є до кінця публіцистикою й вона не є до кінця художньою літературою.

Відповідно до концепції Ю. М. Лотмана, межа – найбільш віддалене від центру місце. Або ж межа – місце, де організовувальні закони центру вже не мають повної сили, тому можуть інтерпретуватися й виконуватися зовсім не так, як належить. І якщо центр – це місце,

де все народжується та функціонує відповідно заданій схемі, ухваленій законом, який усуває (або згладжує чи приховує) усі пов'язані із цим протиріччя, то на межі – у найбільш віддаленому від центру місці – все частіше можуть траплятися збої, які можуть призвести до виходу з ладу заданої центральної схеми.

У нашому випадку ми маємо два визначені центри, де злагоджено функціонують закони. Ці центри – публіцистика та художня література. Отже, якщо є певні правила народження та існування нових повідомлень (художніх та публіцистичних творів), то вони налагоджено функціонують у центрах. А на межі (тобто для письменницької публіцистики) ці закони не працюватимуть на повну силу.

Знаходження письменницької публіцистики на межі впливає на її природу, яка є нестабільною, суперечливою. Адже для створення письменницької публіцистики автор може скористатися як законами художньої літератури, так і публіцистики. Також автор може скористатися законами, не характерними, ані для художньої літератури, ані для публіцистики, бо ж на межі немає єдиної системи, яка б регламентувала використання певного закону в певний момент. А отже, у письменницькій публіцистиці будуть зібрані дуже розрізнені фрагменти дійсності, які суперечитимуть одне одному.

Варто також зауважити, що художня література та публіцистика, які є для письменницької публіцистики центрами, також мають межову природу. Художня література, публіцистика та наукова творчість вже не мають чітких меж, деякі тексти все важче відрізнити, адже існує безліч текстів, які ми можемо визначити як такі, що мають риси усіх цих трьох типів творчості відразу.

Художня література, публіцистика та наукова творчість втрачають позиції центрів, до них, як до межових явищ, просякають елементи, характерні для інших сфер. Закони, за якими створюються та функціонують тексти, постійно змінюються, до них додаються інші закони, які не складають із попередніми чіткої системи, а навпаки суперечать одне одному.

Відтак художній літературі та публіцистиці більше характерні риси межових явищ, ніж риси центрів. Якщо так, то у сучасних умовах письменницька публіцистика знаходиться не на межі між двома центрами із чітко регламентованими правилами створення та функціонування текстів,

а навпаки письменницька публіцистика знаходиться між двома межами, сама при цьому являючись межевою.

У сучасних умовах функціонування письменницька публіцистика стикається не тільки з власними протиріччями, а й з протиріччями художньої літератури та публіцистики.

Межева природа письменницької публіцистики призводить до того, що стратегія поведження її автора не так сильно залежить від аудиторії. Аудиторію письменницької публіцистики важко визначити. Її можна поділити на дві групи: до першої належатимуть читачі, знайомі з творчістю письменника, до другої, відповідно, – читачі, які нічого не знають про цього письменника. Відтак перша група сприйматиме публіцистичну творчість письменника в контексті його художньої творчості. Для другої групи публіцистична творчість письменника буде сприйматися в контексті інших журналістських повідомлень. При цьому зрозуміло, що межі цих двох груп будуть розмитими. Перша група, сприймаючи письменницьку публіцистику, не буде повністю відмовлятися від журналістського контексту. А представники другої групи, можливо, зацікавляться через публіцистичну творчість усією творчістю письменника.

Письменницька публіцистика не має на меті розділити ці дві групи читачів чи зробити з двох груп одну. Письменницька публіцистика приречена на невизначену адресність. Або ж приречена існувати на межі між цими двома групами (і звертатися як до однієї, так і до іншої групи). Як тільки виникає явище письменницької публіцистики, так відразу виникає змішана аудиторія й визначитися із запитанням, а до кого ж звертається публіцист зі сторінок певного видання, буде досить важко.

Отже, автор письменницької публіцистики звертатиметься до невизначеного адресата. І йому важко буде зупинитися на стратегії поведження публіциста або ж на стратегії поведження письменника. Бо такі стратегії поведження відсікатимуть певну частину аудиторії. Відтак автор муситиме обирати таку стратегію, яка б адекватною до його конкретного випадку, виправдовувала б його задум, його уявлення про те, якою має бути письменницька публіцистика і т.ін.

Межева природа письменницької публіцистики призводить до того, що автор письменницької публіцистики пограляє в незвичні для нього обставини: він вже не займається звичним заняттям (написанням художньої літератури), він уже не має звичної підготовленої аудиторії,

матеріали, які він тепер пише для певного ЗМІ, створюються за законами, які не зовсім подібні до тих законів, якими він керувався раніше. Відтак, обираючи стратегію поведження в межах письменницької публіцистики, автор муситиме визначитися із тим, чи може його стратегія бути дієвою в нових умовах. Стратегія поведження, яку обиратиме автор, базуватиметься на його минулому творчому досвіді. То ж у межах письменницької публіцистики автор зможе поглянути як на стратегію свого поведження, так і взагалі на художню літературу зі сторони. Адже, починаючи писати публіцистику, письменник не стає публіцистом, але він не залишається і письменником, бо ж він вже не пише художню літературу. Письменницька публіцистика змушує письменника до перегляду своїх позицій, надаючи йому можливість самому обрати, хто він у ситуації письменницької публіцистики: письменник чи публіцист. Він тепер мусить дивитися і на художню літературу, і не публіцистику зі сторони, а не з середини.

Коли письменник дивитися на ситуацію, яка була для нього звичною, зі сторони, він починає інакше, відсторонено, її оцінювати. Змінюється контекст, у якому раніше письменник сприймав звичні явища, тепер для письменника стає доступним ще й публіцистичний контекст, у якому художня література виглядає інакше. Проте публіцистичний контекст для письменника не є обов'язковим. Окрім того, як нова, не зацікавлена людиною, письменник може об'єктивно оцінити ті процеси, що відбуваються в публіцистиці.

Письменницька публіцистика для письменника – це ще й зміна кута зору на звичні для нього явища. А зміна кута зору може призвести письменника не лише до оцінки певних явищ, а й до становлення нових поглядів як на художню літературу, так і на публіцистику. У межах письменницької публіцистики, як ми вже зазначили, немає обов'язкових законів, а, отже, той закон, який обере для певної ситуації, автор теж можна розглянути як не обов'язковий. Відтак межева природа письменницької публіцистики змушує до критичного ставлення як до законів публіцистики та художньої літератури, так і до інших законів, які може обрати автор. Окрім того, межева природа письменницької публіцистики надає письменникові можливість ознайомитися як з прийомами публіцистики та художньої літератури, так і з прийомами інших сфер, то ж згодом, коли письменник повернеться до художньої літератури, він зможе їх використовувати.

Ми аналізували стратегію поведіння трьох авторів письменницької публіцистики: Оксани Забужко, яка публікувала свої публіцистичні матеріали в газеті «Столичные новости» під рубрикою «Перпендикуляр», Тараса Прохаська, який вів рубрику «Щоденник» на Івано-Франківському радіо, та Юрія Андруховича, який і досі друкується в газеті «Дзеркало тижня» під рубрикою «Перпендикуляр».

Оксана Забужко в передмові до видання своїх публіцистичних матеріалів зі «Столичних новостей» окремою книжкою зазначає про те, що завдяки письменницькій публіцистиці у неї з'явилася «нова категорія читачів – які окрім отой газетної колонки, зроду не читали жодного мого рядка» [2, 5]. Можна сказати, що задля цієї нової категорії читачів письменниця змінює стратегію поведіння. У збірці «Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х» авторка не орієнтується на пересічного читача, бо ж її есе були призначені для вузької аудиторії фахівців із культурології, філософії і надруковані вони були, до того, як увійшли до збірки, у немасових виданнях.

Матеріали, написані для «Столичних новостей», менші за обсягом, простіші за викладом. Окрім того, у багатьох матеріалах Оксани Забужко присутні пересічні люди. Авторка описує розмови пересічних людей, їхні коментарі з приводу певних подій, іноді авторка навіть вдається до передачі способу мислення пересічної людини і т.ін. Таким чином, можна сказати, що письменниця спеціально змінює стратегію поведіння із аудиторією, відрагувавши на присутність у ній нефакхівців, пересічних людей.

Проте для читачів, які знайомі із творчістю Оксани Забужко, ці матеріали також можуть бути цікавими. Бо ж авторка розповідає в них про події з життя українського письменника, як вона зазначає в передмові, що писала про «звичайнісінькі літераторські будні».

Отже, письменницька публіцистика Оксани Забужко орієнтована на невизначену аудиторію, авторка намагається виробити таку стратегію поведіння, яка б допомогла їй врахувати інтереси як пересічної аудиторії, так і знавців її творчості.

Письменницька публіцистика дозволяє Оксані Забужко поринути в інший контекст. Незважаючи на те, що вона описує письменницькі будні, авторка торкається таких тем, які можна назвати актуальними для тогочасних ЗМІ, для тогочасного суспільства. Зокрема, багато уваги письменниця приділяє масовій культурі, впливу російської культури на

українську, існуванню тоталітарної свідомості в українській культурі, висвітленню ЗМІ важливих подій тощо. Деякі із цих проблем, зокрема культурологічні проблеми, авторка розглядає і у своїй науковій есеїстиці, проте в межах есеїстики вона виступає як фахівець, безпристрасно аналізуючи факти. У межах письменницької публіцистики авторка розглядає ці проблеми як людина, якої ці події безпосередньо стосуються. Вона емоційно реагує на них, дозволяє собі суб'єктивно оцінювати їх.

Відтак письменницька публіцистика дозволила Оксані Забужко змінити безпристрасну стратегію поведіння на емоційну, суб'єктивну. Окрім того, формат розповіді про «письменницькі будні» дозволив авторці зі сторони оцінити події, що відбуваються у звичному для Забужко світі художньої літератури. Зокрема, у матеріалі «Поминки по ювілєрові» авторка оцінює стан справ у сфері літературних часописів, у матеріалі «Професіоналізм як дисидентство...» вона говорить про специфіку культурної атмосфери в Києві і т.ін. Проте ці теми, про які можна було б розповісти й у спеціальних виданнях для фахівців, авторка переказує для своєї невизначеної аудиторії, змінюючи для цього і свою позицію, дивлячись на події очима цієї аудиторії.

У передмові до «Репортажу з 2000-го року» авторка зазначає, що погодилася на роботу публіциста через те, що вважала необхідним зафіксувати зміни, які відбувалися у її країні на зламі тисячоліть. Варто зазначити, що для висвітлення такої важливої події Оксана Забужко обрала саме формат письменницької публіцистики, який би дозволив їй не так, як у межах фахової есеїстики або художньої літератури поглянути на зміну тисячоліть. Отже, для того, щоб написати про цю подію, авторка спеціально змінює кут зору.

Публіцистичні матеріали Тараса Прохаська написані для радіо. Вони невеликі за обсягом, окрім того мова автора пристосована для сприйняття на слух. Автор піклувався про те, щоб його тексти були придатні для радіо. Але це не означає, що автор працював над тим, щоб пристосувати їх для пересічної аудиторії. Для своєї аудиторії автор обирає таку стратегію: він звертається не до аудиторії або ж до окремого її сегмента, а до кожного слухача. Прохасько зазначає, що в ідеалі він би мав розповідати усі свої історії кожному слухачеві окремо. Тобто для автора не має значення статус слухача, йому не важливо, чи знайомий слухач із його творчістю, авторові важливо, щоб його історію почули.

Письменницька публіцистика для Тараса Прохаська – спосіб розповісти про себе і про близьких йому людей. У межах художньої літератури він не настільки відвертий, бо ж розповідає про близькі речі крізь призму спеціально створеного для того уявного світу. Письменницька публіцистика дозволяє йому підняти тему власного життєвого досвіду, розповісти про вивчення навколишнього світу, про розмови із родичами та друзями, які його навчили багатьом важливим речам.

У своїх матеріалах Тарас Прохасько зазначає, що досліджувати потрібно не незнайоме, а знайоме. Бо у знайомому (на рідних землях, на власному подвір'ї, у долях близьких людей) можна відшукати речі, які визначають або ж навіть керують долею окремої людини.

Змінюючи стратегію поведіння, відверто розповідаючи про близьких і близьке, Тарас Прохасько в межах письменницької публіцистики ретельніше вивчає своє оточення. Тобто в межах письменницької публіцистики автор вирішує доволі конкретне завдання, яке має допомогти саме йому розібратися у собі. Проте письменницька публіцистика Тараса Прохаська призначена для того, щоб кожен мав можливість відповісти авторові, відтак, вирішуючи проблему для себе, автор актуалізує цю проблему для своїх читачів.

Важливо також зазначити, що автор принципово не змінював текстів для друку, хоч як він і вказує, він мав для цього можливість. Тарас Прохасько так сформулював задачу книги, в якій зібрав усі свої матеріали з рубрики: «Щоденник»: «Ця залишиться відкритою – випадковою, недовершеною, готовою прийняти щось інше. Бо зроблена вона лиш для того, щоб на кожну прочитану історію кожного хотілобись відповісти своєю, нічим не гіршою» [5, 3]. Відтак письменницька публіцистика надає Тарасові Прохаську можливість залучити до своєї творчості читача, сподіватися на його активність. Окрім того, у межах публіцистики Тарас Прохасько міг дозволити собі випадково добирати матеріал, не закінчувати свої матеріали, лишаючи в них простір для розмірковувань читача.

Публіцистика для Тараса Прохаська – спосіб говорити до близької людини. Тарас Прохасько воліє сам визначати близьких йому людей. Вони можуть бути із ним зовсім незнайомі або ж вони могли жити задовго до народження Тараса Прохаська, проте він все одно буде вважати їх близькими й розповідати про них саме як про близьких. Якщо розглядати тематику публіцистики Тараса Прохаська, то для своїх виступів він обирає

такі теми, на які зазвичай говорять із дуже близькими людьми, із тими, кому можна довіритись під час відвертої розмови. Письменницька публіцистика для Прохаська – це один спосіб визначити межі свого світу, де є близькі люди, знайомі речі, де діють свої закони, де ніщо не загрожує їй не може зашкодити.

Юрій Андрухович друкується в газеті «Дзеркало тижня» вже досить давно, на постійній основі. Таким чином, для нього робота в газеті не експеримент і не тимчасове бажання, а щотижнева робота. Він працює на газету на рівні із журналістами. Незважаючи на те, що матеріали Андруховича виходять під суперрубрикою «Книжкова полиця» й розміщуються не на перших шпальтах газети, де зазвичай йдеться про важливі події у країні, письменник знаходить за можливості паралельно із провідними журналістами видання висвітлювати ті або інші теми, які саме йому здаються важливими. Причому він не завжди піклується про оперативність, але говорить про якісь події, незалежно від того, скільки вже було про це сказано до нього.

Таким чином, з однієї сторони автор намагається говорити про події, які відомі усім – і тим, хто знайомий з його творчістю, і з іншими читачами. З іншої сторони, він дає власне тлумачення цим подіям. Відтак подібні матеріали можуть бути цікаві й читачам «Дзеркала тижня» – фахівцям із різних сфер (не тільки зі сфери літератури), бо ж свою точку зору відстоює незацікавлений, незалежний спостерігач. І представникам письменницької аудиторії Андруховича.

Андрухович у своїй письменницькій публіцистиці постає перед нами як людина, яка намагається сформувати паралельну журналістській точку зору на проблеми, що відбуваються у країні. Він доволі сміливо відстоює свою думку, не боїться протестувати свою позицію. Тобто письменник знаходить за потрібне втрутитися у процес висвітлення певних подій, які для нього здаються важливими, розставити свої акценти.

Розповідаючи про певну подію, Андрухович прагне розібратися, чому вона є подією саме для нього, що вона може означати для його життя. Він, наприклад, пише про «Смерть у Празі» і, аналізуючи вчинок 19-річного юнака, приходиться до висновку, що йому важливо розібрати цю подію через те, що його діти приблизно цього ж віку, і ще через те, що він дуже любить Прагу. Або ж Андрухович дуже часто пише про своє ставлення до Росії. І говорить, що саме його нелюбов до цієї країни – дуже значна проблема.

Завдання, яке ставить перед собою письменник, висвітлюючи паралельно із багатьма іншими журналістами, якусь резонансну подію, – зробити її подією для себе, «олюднити» її, не просто переказати її, наголосивши на тих або інших деталях, а простежити її «людське» коріння або ж зробити висновок про те, як вона вплине на долю окремої людини, а вже потім на суспільство, країну, світ.

Відтак автор з одного боку зі сторони дивиться на журналістику, виявляючи незадоволення станом справ у ній. З іншого боку, аналізуючи певні події, Андрухович намагається бути причетним до них, впливаючи на їхнє тлумачення. Таким чином, авторіві важливо не лише прокоментувати дії журналістів, а й по-своєму визначити їх.

Беручи участь у проєкті Тараса Прохаська «Інший формат», Юрій Андрухович назвав свою роботу у «Дзеркалі тижня» – «своїм власним проєктом», а згодом, відповідаючи на запитання Тараса Прохаська сказав: «... залишається покладатися виключно на якісь речі швидше ірраціональні, на якийсь відчуття, на те ж підсвідоме (приблизно з цього виходячи, я назвав свою постійну авторську рубрику „Підсвідоме“). І залишається базувати свою власну лінію поведінки на сумнівах. Людина, яка приходить зі своїми сумнівами, мені видається значно прийнятнішою, ніж та, яка приходить з певною чіткою програмою і агресивним наміром змінювати життя» [3, 8-9].

Відтак письменницька публіцистика для Андруховича – спосіб оприлюднити свої сумніви. Причому важливо зазначити, що більше ніде автор не може собі дозволити сумніватися, для цього він обирає саме публіцистику. Сумніви письменника – це в дечому спосіб перевірити корисність суспільних надбань, спосіб життя суспільства і т.ін., так звана «інтелектуальна терапія», що обмежує замаху розуму. Сумніви письменника – це також щось недоповнене, не доведене до кінця, щось, що потребує доробки. Вони можуть стати матеріалом для якоїсь подальшої роботи, для повернення через якийсь час. Проте сумнів – це також і можливість оперативної реакції на події. У будь-якому разі публіцистика як сумнів не претендує на довершеність, проте не може сприйматися несерйозно, бо сумнів може бути єдиним шансом потрапляння у ціль. Сумнів письменника – це водночас розпорошення, невпевненість письменника в тому, що він бачить, і навпаки об'єднання усього баченого під постійним знаком запитання, під потребою не лишати оточуюче

довкілля так, як воно є, а, запитавши, розпочати шлях до розуміння його сутності.

Письменники, що пишуть публіцистику, мають різне відношення до роботи, яку виконують, вони роблять її з різних причин і т.ін. Однак варто зауважити, що поставлені перед собою задачі, які вони вирішували в межах письменницької публіцистики, автори могли б реалізувати іншим способом. Наприклад, у межах художньої літератури. Проте усі вони використовують незвичність ситуації, яку їм надає письменницька публіцистика.

Ми вже говорили вище, що письменницька публіцистика надає можливість дивитися на звичні речі зі сторони. Ми можемо сказати, що кожен автор так або інакше користується цією можливістю. Усі вони змінюють стратегію поводження, орієнтуючись на нову, невизначену аудиторію їхнього письма. У межах письменницької публіцистики вони або розглядають інші, не характерні для їхньої літературної творчості теми, або розглядають ті ж самі теми, проте з іншої точки зору.

Також важливо зазначити, що кожен автор через публіцистичний текст намагається вирішити якусь важливу для себе проблему. Однак ця проблема є актуальною і для читачів, до яких автори звертаються.

Письменницька публіцистика надає авторам можливість експериментувати, оновлювати свою аудиторію, прийоми, деякі погляди. Напрацьоване в межах письменницької публіцистики автор згодом може використати у своїй письменницькій роботі. Окрім того, межева природа письменницької публіцистики, до будь-якого закону не є обов'язковим, примушує письменника до перегляду своїх позицій, до їх додаткового обґрунтування.

Відтак письменницька публіцистика, яка знаходиться на межі між публіцистикою і художньою літературою, виконує дуже важливі для цих обох сфер завдання. З однієї сторони, у її межах можна оцінити стан справ у художній літературі та публіцистиці, піддати його критиці. З другої сторони, письменницька публіцистика, це новий досвід як для художньої літератури, так і для публіцистики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрухович Ю. Диявол ховається в сирі. – К., 2006.
2. Забужко О. Репортаж із 2000-го року. – К., 2001.

3. Інший формат. Юрій Андрухович / Упорядник Тарас Прохасько. – Івано-Франківськ, 2003.
4. Лотман Ю. Внутри мыслящий мироздание. Человек – текст – семиосфера – история. – М., 1999.
5. Прохасько Т. «FM „Галичина“». – Івано-Франківськ, 2004.
6. Стофляева М. Человек в публицистике. – Воронеж, 1989.

Олена Іванова

ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ ЯК ПОЛЕ НОВИХ КОМУНІКАТИВНИХ ЗУСИЛЬ У КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЇ ЛІТЕРАТУРИ*

Література як соціальний інститут являє собою композицію стійких взаємин діячів літературного процесу (авторів, видавців, ЗМІ, критиків, читачів, літературознавців, ін.). Як простір та суб'єкт суспільних процесів література змінюється разом із соціумом. Ось лише одна з доволі розповсюджених сьогодні думок: «В ситуації початку ХХІ століття логіка літературного розвитку підменилась логікою ринку. В кінці кінців текст теж може (чи навіть повинен?) бути товаром... Ужасно друге: ринкові відносини, витіснивши власне літературні, витіснили і наявну літературу. Сфабрикований новий тип письменника-виробника і новий тип читача – споживача цієї продукції. Читач же, згадуваний в літературі, тепер на периферії, на задворках. Змінилися самі функції літератури: вона стала формою досугу, справою суцільно особистим і зовсім факультативним» [3, 35].

Найбільш очевидною, розгорнутою та переконливою соціальною теорією сучасності є теорія постіндустріального суспільства. Наукові концепції, що мають таке спрямування, торкаються перш за все сфери економіки (виробництва, послуг), політики, а також – як наслідок – соціальної структури суспільства, що трансформується. Ще однією важливою ознакою сучасності є розвиток інформаційних технологій. Зростання значення виробництва та використання інформації трактується як перетворення її на основний ресурс розвитку суспільства, у зв'язку з чим характер діяльності здобуває ознаки обробки інформації, а технології

* У цій статті науковий апарат друкується в авторській редакції, а не за вимогами редакційної колегії.